

Лекція № 9. Методика ознайомлення дітей з поняттям «склад», «наголос», «наголошений склад». Методика ознайомлення дітей з поняттями «слово», «речення», навчання дітей звукового аналізу слів.

План

1. Методика ознайомлення дітей з поняттями «слово», «речення».
2. Методика вивчення теми «склад», «наголос», «наголошений склад».
3. Методика навчання дітей звуковому аналізу слів.

1. Методика ознайомлення дітей з поняттями «слово», «речення»

Організація навчального процесу, оволодіння рідною мовою неможливе без засвоєння дитиною грамоти. Навчання грамоти бере свій початок у дошкільному закладі і має на меті формувати в дітей елементарні уявлення про основні мовленнєві одиниці, а також аналітико-синтетичні вміння оперувати реченням, словом, складом і звуками мови. Як лінгвістично і методично правильно організувати навчання дошкільнят грамоти. *Важливий напрям роботи вихователя дошкільного закладу — навчання дітей грамоти. Його актуальність визначається введенням обов'язкової дошкільної освіти з п'яти років, вимогами наступності та перспективності в роботі дошкільної та початкової ланок освіти, сучасними вимогами до мовленнєвого розвитку дітей, володіння ними рідною мовою як засобом спілкування. Процес навчання дітей грамоти був і є предметом дослідження психологів (Л. Виготський, Д. Ельконін, Т. Єгоров та ін.), лінгвістів (О. Гвоздев, О. Реформатський, А. Салахов), класиків дошкільної педагогіки (Є. Водовозова, С. Русова, Є. Тихеева та ін.), сучасних педагогів і методистів (А. Богуш, Л. Журова, Н. Варенцова, М. Вашуленко, Л. Невська, Н. Скрипченко, К. Стрюк та ін.)*

У науковій літературі (А. Богуш, М. Вашуленко, В. Горецький, Д. Ельконін, Л. Журова, Н. Скрипченко та ін.) навчання грамоти визначається

як процес формування в дітей готовності до опанування читанням і письмом та початкових елементарних умінь читати й писати. Не можна заперечувати надзвичайну складність процесу засвоєння грамоти, наявність у ньому кількох взаємопов'язаних етапів, більшість з яких припадає на початкову школу. Однак формувати в дітей частину вмінь, традиційно віднесених до навчання грамоти, доцільно розпочинати ще на дошкільному етапі.

Насамперед слід розуміти психологічну та фізіологічну суть процесів читання й письма. *Читання й письмо — види мовленнєвої діяльності, основою яких є усне мовлення, а саме: оволодіння зв'язним мовленням, словником, виховання звукової культури мовлення, формування його граматичного ладу. Особливого значення набуває елементарне усвідомлення дітьми чужого і власного мовлення, коли предметом їхньої уваги і вивчення стають окремі його елементи (звуки, слова, речення). Але відомо, що до 3,5-4 років дитина ще не виділяє мовлення як самостійне явище. Вона усвідомлює тільки його смислову сторону, оформлену за допомогою одиниць мовлення. Саме вони стають предметом цілеспрямованого аналізу під час навчання дитини грамоти. На думку науковців (Л.Журова, Д. Ельконін та ін.), необхідно "розвести" звукову й смислову сторони слова, оскільки без цього неможливо оволодіти читанням і письмом.*

Не менш важливо для вихователя глибоко усвідомлювати психологічну суть механізмів читання й письма. Відомо, що вся інформація, якою користуються люди, закодована. *В усному мовленні таким кодом є звуки або звукові комплекси, які в нашій свідомості пов'язуються з певними значеннями. Варто в будь-якому слові замінити хоча б один звук іншим, як зміст його втрачається або змінюється. На письмі використовується буквенний код, у якому букви, буквені комплекси певною мірою співвідносяться зі звуковим складом мовленого слова. Мовець постійно переходить з одного коду на інший, тобто перекодує звукові комплекси в букви (під час письма) або ж буквені комплекси — у звукові (під час читання). Отже, механізм*

читання полягає в перекодуванні друкованих або письмових знаків у смислові одиниці, в слова; письмо ж є процесом перекодування смислових одиниць мовлення в умовні знаки, які можуть бути написані (надруковані).

Актуально для організації навчання дошкільників грамоти — вибрати метод, який максимально повно враховує співвідношення усного та писемного мовлення, а саме звуків і букв. Найбільше відповідає особливостям фонетичної та графічної систем української мови звуковий *аналітико-синтетичний метод навчання дітей грамоти, основоположником якого був відомий вітчизняний педагог К.Ушинський*. Природно, що цей метод удосконалювався з урахуванням досягнень психолого-педагогічної та лінгвістичної науки, передової практики, *але й сьогодні він є найбільш ефективним у розв'язанні комплексу освітньо-виховних та розвивальних завдань навчання грамоти як першокласників, так і дошкільнят*. Схарактеризуємо цей звуковий метод. Навчання грамоти за ним має *виховний та розвивальний характер*, забезпечуючи розумовий розвиток дитини через систему аналітико-синтетичних вправ; *метод будується на активних спостереженнях за докільям, мовними та мовленнєвими явищами, а також передбачає опору на живе мовлення, на вже сформовані в дітей мовленнєві навички й уміння*. Зазначимо: традиційна аналітико-синтетична методика, базова в українських загальноосвітніх школах, має низку принципових особливостей, які визначають вимоги готовності до навчання читання. Методика передбачає обов'язкове володіння дітьми повним звуковим аналізом усного мовлення і навичками реконструкції цілого фонематичного слова з окремих звуків. А для цього необхідний довгий шлях ознайомлення дітей зі звуковою дійсністю, засвоєння ними всієї звукової системи рідної мови в усному мовленні. Тому не випадково на початковому етапі навчання дітей грамоти за основу аналітичної та синтетичної роботи береться звук (буква вводиться як позначення звука після ознайомлення з ним). Для усвідомлення звука як одиниці мовлення дитина має оволодіти вміннями виділяти його зі звукового комплексу (слова), чути і впізнавати виучувані

звуки в інших звукових сполученнях, зіставляти звуки, вимовлені окремо та в словах, розуміти, Що від зміни звука змінюється й зміст слова. Основою свідомого оволодіння дітьми звуковими одиницями є розвиток у них фонематичного слуху та фонематичного сприймання. Наголосимо, що орієнтування дітей у звуковій формі слова є більш значущим, ніж просто підготовка до засвоєння основ грамоти. Варто прислухатися до думки Д. Ельконіна щодо ролі розкриття перед дитиною звукової дійсності мови, звукової форми слова, оскільки від цього залежить усе подальше вивчення рідної мови — граматики і пов'язаної з нею орфографії.

На етапі добукварного періоду дітей ознайомлюють з основними мовленнєвими одиницями: реченням, словом, складом, звуком. При цьому вихователі мають брати до уваги особливості української фонетики й графіки. Спостереження за практикою навчання старших дошкільників грамоти, аналіз методичних посібників, у яких подаються відповідні конспекти занять, переконливо свідчать, **що найбільше помилок вихователі припускаються на етапі ознайомлення дітей з фонетико-графічною системою рідної мови.** Так, непоодинокі випадки ототожнення звука й букви, привертання уваги дітей до неістотних ознак фонем, змішування м'яких і твердих

◆ В українській мові існує 38 фонетичних одиниць. Фонемі — це основні звуки мовлення, за допомогою яких розрізняються слова (дім — дим, руки — ріки) та їхні форми (брат, брата, брату). За акустичними властивостями звуки мови поділяються на голосні (їх в українській мові 6 — [a], [o], [y], [ɛ], [и], [і]) та приголосні (їх 32).

Голосні та приголосні звуки різняться своїми функціями (*голосні утворюють склад, а приголосні тільки входять до нього*) і способом творення. Голосні утворюються видихуванням повітря, що вільно проходить крізь ротову порожнину; **основою їх є голос.** Під час вимовляння приголосних повітряний *потік натрапляє на перешкоди через повне або*

часткове змикання органів мовлення. Саме за цими ознаками слід навчати дітей розрізняти голосні й приголосні звуки.

◆ Голосні звуки бувають наголошені і ненаголошені, приголосні — тверді й м'які, а букви великі й малі, друковані й рукописні.

Помилковими є словосполучення "голосні (приголосні) букви", "тверді (м'які) букви". Правильно вживати словосполучення "буква на позначення голосного звука", "буква, яка позначає приголосний звук", або "буква голосного", "буква приголосного звука".

◆ 32 приголосні звуки поділяються на тверді та м'які. Наголосимо, звуки [л] — [л'], [д] — [д'], [з] — [з'] тощо існують як самостійні звуки. Правильно звернути увагу дітей на схожість звуків у парах слів (лис-ліс — [л]-[л'], син-синь — [н]-[н'] тощо), організувати спостереження за їх артикуляцією та підвести до висновку, що це приголосні звуки, які звучать по-різному — твердо і м'яко. Це різні звуки ще й тому, що вони здатні змінювати значення слова.

Початкові уявлення про звуки мовлення, їхню якісну характеристику (голосний, приголосний, твердий, м'який приголосний) діти мають дістати на практичній основі, через організацію активних спостережень за відповідними мовними одиницями, з належним усвідомленням їхніх істотних ознак. *Зокрема, дошкільників слід навчити розпізнавати голосні й приголосні звуки за способом вимови (наявність чи відсутність перешкод у ротовій порожнині) та здатністю утворювати склад. Формуючи в дітей уявлення про особливості звуків, не варто заглиблюватись у фонетичну теорію, відразу вводити терміни (що нерідко спостерігається на заняттях з навчання грамоти), а доцільно організовувати спостереження за усним мовленням таким чином, щоб діти самі доходили висновку, робили власні "відкриття".*

Такі узагальнення, як "голосний звук —це звук, при вимові якого повітря не натрапляє на перешкоди" або "при вимові приголосних звуків повітря натрапляє на різні перешкоди", зроблені дітьми на основі власних спостережень за звуками, міцно засвоюються ними, полегшують їм вільне

оперування набутими знаннями. Наприклад, ознайомлюючи дітей з приголосними звуками, вихователь організовує активні спостереження за тим, як виникають різноманітні перешкоди на шляху струменя видихуваного повітря під час вимовляння приголосних різного типу (твердих, м'яких). При цьому варто обирати звуки, артикуляція яких добре піддається спостереженням ([б], [д], [д'] [з], [з1], [л], [л'], [п], [р], [й] та ін.). Усвідомивши основну відмінну ознаку приголосного у зіставленні з голосним, діти дістають елементарні лінгвістично достовірні уявлення про фонетичну систему рідної мови.

2.Методика вивчення теми «Склад», «Наголос», «Наголошений склад»

У сучасній методиці навчання грамоти прийнято принцип складового (позиційного) читання. Це пов'язано з тим, що в українській мові звуковий зміст літери виявляється лише в поєднанні з іншими літерами, а тому побуквене читання постійно призводило б до помилок. Методично правильно із самого початку роботи над технікою читання орієнтувати дітей на **відкритий склад як одиницю читання. Тому великого значення у методиці навчання грамоти набуває складоподіл.**

Склад з погляду творення — це кілька звуків (або один звук), які вимовляються одним поштовхом видихуваного повітря. Основним звуком у кожному складі є голосний, саме він утворює склад. Тому голосні звуки і називають складотворчими. У сучасній українській мові є склади лише з одного голосного (о-се-ля), але найчастіше складом є сполучення голосного з одним приголосним (по-ле), двома приголосними (кни-га, зо-шит), трьома й чотирма приголосними звуками (е-ле-ктрич-ний) та ін. Типи складів розрізняють за початковими та кінцевими звуками: відкритий склад закінчується го- лосним звуком (ви-гра-ти): закритий склад закінчується приголосним звуком (рік, най-мен-ший). Найпростішими є склади, утворені з

одного голосного або із сполучення (злиття) приголосного з голосним, наприклад: о-ко, дже-ре-ло. Поділ таких слів на склади не становить для дітей жодних труднощів

Успіх навчання дошкільнят грамоти значною мірою залежить від уміння вихователя правильно визначити мету заняття, структурувати, організувати, методично правильно його провести. **У старшій групі** заняття з навчання грамоти проводяться тривалістю — 25-30 хвилин; проводити їх бажано в швидкому темпі, емоційно, з максимальною активізацією всіх дітей. На заняттях їм пропонують як новий матеріал, так і матеріал для повторення та закріплення раніше засвоєних знань та умінь. Звертаємо увагу вихователів на необхідність правильно формулювати дидактичні цілі занять з навчання грамоти. Насамперед слід чітко уявляти, яким має бути кінцевий результат, а саме: яких знань про мовні одиниці мають набути дошкільнята, які вміння в них будуть вироблені на основі цих знань.

Розвивальний і виховний ефект заняття досягається насамперед характером самого навчання, його змістом, способами організації пізнавальної діяльності дітей (рецептивна і репродуктивна діяльність або продуктивна, пошукова, частково-пошукова), демократичним стилем спілкування вихователя з дітьми тощо. Усе це має забезпечити активну пізнавальну позицію кожної дитини і набуття нею певних лінгвістичних уявлень і умінь. Тобто, завдання педагога — органічно поєднати на занятті з навчання грамоти процеси навчання, виховання й розвитку старших дошкільників. Готуючи й проводячи заняття з навчання грамоти, вихователь має **дотримуватися відомих дидактичних принципів**. Нагадаємо основні з них, а саме: *науковість, доступність, систематичність, послідовність, наочність, свідомість та активність засвоєння знань дітьми, індивідуальний підхід до них тощо*. Зазначимо: що в методиці навчання дітей грамоти деякі традиційні принципи починають трактуватися по-іншому, мають свої особливості. Наприклад, добре відомий принцип науковості передбачає, що дітям повідомляють елементарні, але достовірні відомості

про одиниці мовної системи. Так, голосним є звук, при вимові якого повітря вільно проходить і не натрапляє на жодні перешкоди у роті. На врахуванні істотних ознак складу як мовної одиниці ґрунтуються такі методичні *прийоми*, як *підкладання руки під підборіддя, розташування долоні руки перед ротом*. Будь-яке заняття в дошкільному закладі не можна уявити без **використання наочності**. Цей принцип під час навчання грамоти вимагає залучення до пізнавальної діяльності дитини низки аналізаторів, насамперед слухомовленнєвого. Робота цього аналізатора активізується під час розвитку фонематичного слуху дітей, навчання їх звукового, аналізу, ознайомлення зі звуками мовлення, реченням, словом і складом. Вивчення звуків та їх характеристики, формування уявлень про особливості речення, слова, складу, навчання правильно інтонувати речення відбуваються успішніше, якщо діяльність слухового аналізатора доповнюється рухами артикуляційних органів — вимовлянням.

Розв'язанню певних дидактичних завдань сприяє зоровий аналізатор. Зором дитина сприймає не самі елементи усного мовлення, а символи, які його зображують. *Так, речення або слово схематично показують смужками різної довжини, звук і звукову структуру слова — фішками і схемами, які складаються із трьох-чотирьох клітинок тощо*. Зорове сприйняття такої наочності, а також дії з нею допомагають дитині спочатку "побачити" елементи мовлення, а потім свідомо оперувати ними.

На заняттях з навчання грамоти педагог використовує засоби наочності не тільки і не стільки з метою ілюстрування, а частіше як засіб **фіксації ознак мовних одиниць, явищ, їхніх зв'язків і відношень**.

Наочність у навчанні грамоти — це й показ дітям елементів усного мовлення. Педагог демонструє наголошений (ненаголошений) склад, твердість (м'якість) приголосного, наявність (відсутність) певного звука у слові тощо. Тож наочністю можуть слугувати і мовлення педагога, і мовлення дітей, дидактичні оповідання, казки, вірші тощо. Не виключається і використання ілюстративної, образотворчої (репродукції, картинки, схеми), а

також предметної (іграшки, фішки, палички, смужки тощо) наочності. Організуючи процес навчання старших дошкільників грамоти, вихователь має дотримуватися дидактичних вимог, які забезпечать цілеспрямованість кожного заняття, його організаційну і методичну завершеність та результативність.

Приклади визначення дидактичних цілей занять:

◆ "Формувати в дітей уявлення про те, що речення є одиницею мовлення, що в реченні про когось або про щось повідомляється. Формувати вміння сприймати речення на слух, вичленовувати речення з мовленнєвого потоку, визначати, про кого або про що йдеться в реченні. Обґрунтовувати правильність власної думки. Закріплювати вміння часткового звукового аналізу слів (виділяти перший та останній звуки у слові)".

◆ "Формувати в дітей поняття про склад, способи поділу слова на склади; виробляти вміння членувати слова на склади, визначати їх кількість. Закріплювати вміння звукового аналізу слів з 4 звуків, будувати звукові моделі. Закріплювати вміння дітей конструювати речення за поданою графічною схемою".

◆ "Формувати в дітей уявлення про наголос, наголошений склад; ознайомлювати їх з правилами визначення наголошеного складу; виробляти вміння визначати наголошений склад; вимовляти слова з нормативним наголосом. Закріплювати вміння звукового аналізу й синтезу слів (з використанням схем-моделей)".

На заняттях з навчання грамоти педагог використовує засоби наочності не тільки і не стільки з метою ілюстрування, **а частіше як засіб фіксації ознак мовних одиниць, явищ, їхніх зв'язків і відношень.** Наочність у навчанні грамоти — це й показ дітям елементів усного мовлення. Педагог демонструє наголошений (ненаголошений) склад, твердість (м'якість) приголосного, наявність (відсутність) певного звука у слові тощо. Тож наочністю можуть слугувати і мовлення педагога, і мовлення дітей, дидактичні оповідання, казки, вірші тощо. Не виключається і використання

ілюстративної, образотворчої (репродукції, картинки, схеми), а також предметної (іграшки, фішки, палички, смужки тощо) наочності. Організуючи процес навчання старших дошкільників грамоти, вихователь має дотримуватися дидактичних вимог, які забезпечать цілеспрямованість кожного заняття, його організаційну і методичну завершеність та результативність.

ДИДАКТИЧНІ ВИМОГИ ДО ЗАНЯТТЯ З ГРАМОТИ

- Заняття з навчання грамоти має бути лінгвістично грамотним як за трактуванням понять, так і за організацією роботи над ними, постановкою запитань, добором дидактичного матеріалу. Навчання не повинно руйнувати природного життя дитини.

- У роботі з дошкільниками слід широко використовувати ігрові технології. Засвоєння грамоти має відбуватися в контексті практичної та ігрової діяльності. Відомо, що провідним видом діяльності дошкільників є гра, в процесі якої формується їхній характер, мислення, мовлення. У методиці навчання грамоти значне місце посідають різноманітні ігри — сюжетні, рухливі, ситуативні, драматизації, ігри із завданнями тощо. З допомогою дидактичних ігор у дітей формується орієнтація у звуковій структурі слова, закріплюються вміння інтонаційно виокремлювати склад, впізнати кожен змовець. Нам долонька допоможе! звук у слові, визначати його якісну характеристику ("Звук заблукав", "Назви слово", "Упізнай слово", "Живі звуки", "Влучте в ціль", "Ланцюжок слів" тощо), формується уявлення про речення як одиницю мовлення, про його словесний склад ("Живі слова", "Продовж і передай", "Допоможіть зайчику знайти відповідну схему" тощо), закріплюються знання про слово, його складову структуру ("Впізнайте слова", "У світі тварин", "Допоможіть Барвінку озвучити малюнки й визначити кількість складів", "Здогадливий заєць" тощо).

Доцільно надавати більшості занять певного сюжету. Наприклад, дітей можна запросити до Звукового лісу, Міста Звуків, у яких, окрім звуків, живе ще злодій Звукоїд, який полюбляє викрадати звуки зі слів. Проведення занять

у такій формі дасть можливість реалізувати принцип ігрової організації навчання. Сучасне заняття з навчання грамоти має бути ігровим за формою та навчальним за змістом. Важливо враховувати психологічні та фізіологічні особливості дітей шостого року життя. Діти цього віку дуже емоційні, вразливі, у них ще слабка нервова система — тож не варто зловживати різними змаганнями, оскільки малюки ще не вміють гідно переносити поразки, що може стати причиною гірких сліз. Через підвищену втомлюваність дошкільнят актуальною є вимога частіше змінювати види діяльності, урізноманітнювати завдання. У дітей цього віку ще не стійка увага, тож треба зацікавлювати їх навчальним матеріалом, якомога частіше використовувати на заняттях ігрові ситуації.

- Брати до уваги психологічні особливості типологічних груп дітей (за ознаками типу нервової діяльності, темпераменту) та їхні індивідуальні особливості, фізичний і психічний стани, уподобання, інтереси, бажання. На заняттях дитина має почуватися комфортно. Тому залежно від її індивідуальних особливостей доцільно варіювати кількість завдань, місце й темп їх виконання. З огляду на це можна дозволити малюкові виконувати завдання не за столом, а сидячи на підлозі (на килимку) чи в якомусь іншому місці кімнати. Якщо дитина млява, не варто форсувати виконання завдання — це тільки зашкодить справі. Нехай вона просувається власними темпами.

- Завжди на початку заняття педагог має сприяти виникненню в кожної дитини потреби, бажання вступити в мовленнєве спілкування, виконувати завдання, передбачені метою заняття, тобто мотивувати пізнавальну та мовленнєву активність вихованців. Не варто примушувати дитину виконувати навчальні завдання, оскільки примусове навчання не результативне, а ще й до того викликає спротив та обурення. Доцільно створювати різноманітні проблемні, ігрові, ділові ситуації; вводити ігрові сюжети, які викликали б у дітей позитивні емоції, бажання допомогти тому чи іншому персонажеві досягти своєї мети тощо.

- На заняттях з навчання грамоти має панувати атмосфера доброти, взаємоповаги, взаємодії, загальної (педагога і дітей) зацікавленості, колективного пошуку, взаємного задоволення від "пізнавальних перемог" (Ш.О.Амонашвілі), співпраці, співтворчості, яка виключає пригнічення дитини, приниження її особистості. Не забуваймо хвалити наших вихованців за найменші успіхи, висловлювати радість з цього приводу, захоплення, підтримку: "Ти молодець!", "Як добре ти впорався із завданням!", "Наступного разу вийде ще краще". Особливо це стосується дітей, які з різних причин відстають від своїх однолітків. Варто уникати негативних оцінок дошкільнят та результатів їхньої діяльності. Водночас треба давати розгорнуті оцінні судження, з конкретними порадами, як можна усунути недоліки, подолати труднощі; залучати дітей до оцінювання виконання завдання товаришами. Найголовніше, щоб оцінки педагога і дітей були вмотивованими і зрозумілими.

- Розширювати поле активної, самостійної, творчої мовленнєвої діяльності дітей. Вихователь має створити умови, які б сприяли зміні ставлення дітей старшого дошкільного віку до навчання. Схема "знаю — не знаю", "умію — не вмію" має змінитися парами "шукаю і знаходжу", "думаю і дізнаюся", "пробую і роблю". Для цього треба пропонувати дітям завдання-"пастки", які потребують розмірковування, обґрунтування своєї відповіді; організовувати активні спостереження за мовленнєвими явищами і підводити дітей до формулювання самостійних висновків тощо.

- Обґрунтовано підходити до вибору найбільш ефективного для досягнення навчальної мети комплексу дидактичних засобів, які зробили б навчання доступним і цікавим для дітей.

- Упродовж заняття доцільно кілька разів змінювати види діяльності дітей. Це зробить його динамічнішим, а увагу дітей стійкішою, запобігатиме перевтомі. Щоб полегшити подальше навчання грамоти дітей у початковій школі, варто враховувати сучасні вимоги до уроків з

першокласниками. Таке об'єднання не дає можливості максимально повно реалізувати специфічні завдання цих двох типів занять, перевантажує їхній зміст, робить непрозорою структуру. Незважаючи на близькість окремих цілей цих занять (наприклад, розвиток фонематичного слуху), спільність методів і прийомів тощо, кожне з них має будуватися і проводитися своєрідно. Так, на заняттях з навчання грамоти посиленої уваги потребує робота з формування у дошкільників уявлень про мовленнєві одиниці (речення, слово, склад, звук) та на їх основі аналітико-синтетичних умінь. Підкреслимо: навчання дітей шостого року життя читати є завищенням вимог чинних програм. Цю роботу можна здійснювати тільки в індивідуальному порядку з дітьми, які проявляють особливий інтерес до неї. Таке заняття за змістом, структурою і методикою нагадуватиме урок читання в букварний період у першому класі. Підсумовуючи сказане, зазначимо: успіх організації навчання дітей п'яти-шести років грамоти залежить від того, наскільки педагог володіє сучасною технологією, лінгвістичними знаннями, як він ураховує вимоги сучасної психолого-педагогічної науки до організації освітньо-виховного процесу в дошкільному навчальному закладі.

3. Методика навчання дітей звуковому аналізу слів.

Підготовча робота до оволодіння звуковим аналізом слова проводиться на четвертому-п'ятому році життя. На четвертому році навчання спрямовано на розвиток мовного слуху (вміння чути, впізнавати, розрізняти і розуміти слова і речення, розрізняти і впізнавати звуки мови), на практичне ознайомлення з термінами «слово», «звук». На початку навчального року вихователь перевіряє стан вимови та слух дітей, використовуючи дидактичні ігри та вправи: «Де подзвонили?», «Хто покликав?», «Відгадай, що я сказала», «Доручення» та ін.

Протягом першого і другого кварталів робота вихователя **спрямована** на загальний розвиток мовного слуху і слухової уваги. В іграх «Чарівна

торбинка», «Відшукай картинку», «Назви предмет» та в інших діти вчаться співставляти слово і предмет (стілець – табуретка – крісло), розрізняти мовні і немовні звуки («Відгадай, що я роблю», «На чому грає Петрушка», «Хто покликав ведмедика»). Складнішими для дітей є відтворення слів, речень («Відгадай, що я сказала», «Скажи, як я», «Повтори» та ін.).

Слова підбираються таким чином, щоб в їх звуковому оформленні були ускладнення: спочатку різні, потім схожі за звучанням. Промовляють слова з поступовим зниженням голосу (голосно – тихо), спочатку на основі зорового і слухового сприймання, а потім – тільки слухового.

Зі звуками мови дітей ознайомлюють у третьому кварталі в такій послідовності: демонстрація ізольованих звуків на основі зв'язку з конкретним образом (а-а-а – пісенька Оленки), розрізнення ізольованих звуків (Яку пісеньку співала Оленка?), впізнавання знайомих звуків (голосних і приголосних) у слові.

Діти п'ятого року життя виявляють більший інтерес до звуків і звукових слів. Це дозволяє формувати такі уявлення: слова звучать, звучать і промовляються по-різному, тому що мають різні звуки. Дітей вчать частковому звуковому аналізу (визначити перший звук у слові) і розрізняти, на слух тверді і м'які приголосні звуки. Ці завдання здійснюються в основному на заняттях з виховання звукової культури мови. Знайомити дітей п'ятого року життя із звуковою дійсністю мови необхідно на основі легких і доступних їм віршованих творів. Спочатку діти засвоюють зміст вірша, потім їхню увагу переключають на звукову сторону мови. (Який звук найчастіше чується в цьому вірші?) Необхідно враховувати артикуляційні особливості звуків, труднощі виділення їх з мови. Найлегшими для виділення є сонорні, свистячі, шиплячі. З них і варто починати роботу.

Основним прийом є інтонаційне виділення звуків. **Інтонування** – спеціальний спосіб обстеження звукової будови слова. За даними Л. Є. Журової, навчання інтонуванню можливо лише при виділенні приголосних звуків. Інтонаційне виділення голосних не вимагає від дитини

перебудови артикуляції. Кожний приголосний має свої артикуляційні особливості: одні можна вимовити протяжно (сонорні, свистячі, шиплячі), інші, наприклад, губні, проривці, виділяються підкресленою артикуляцією, силою голосу. Діти повинні чути звуки на початку, в середині і кінці слова, проте виділяють лише перший звук. Після інтонаційного виділення звук дитина називає ізольовано.

Заняття необхідно будувати так, щоб діти кожного разу вправлялись не у виділенні певного звука з слів, а засвоювали узагальнений спосіб виділення звуків у словах. Словесний матеріал для занять необхідно підбирати так, щоб на двох заняттях, не виділявся підряд один і той самий звук. Бажано також чергувати виділення приголосних звуків різної артикуляційної складності.

У середній групі діти також вчать розрізняти на слух тверді і м'які приголосні звуки. В основу методики навчання дошкільників диференціювати тверді і м'які приголосні звуки покладено принцип співставлення опозиційних за твердістю і м'якістю пар. Терміни «твердий», «м'який» звук не вводяться.

У старшій групі можливості дітей по оволодінню вмінням проводити звуковий аналіз слів значно зростають. У зв'язку з цим збільшуються і вимоги до них. Діти повинні навчитися встановлювати послідовність всіх звуків у словах, давати характеристику звуків (голосний, твердий, м'який приголосний).

Звуковий аналіз є своєрідною основою ознайомлення зі складом, реченням, наголосом. Послідовність запропонованих для звукового аналізу слів визначається даними мовознавства і психології. Спочатку аналізуються слова, що складаються з двох голосних звуків (ау, уа), потім – з трьох, чотирьох звуків. Оволодіння аналізом звукової структури слів пов'язано із значним розумовим напруженням, потребує опори на наочність, на використання доступних дітям ігрових прийомів навчання.

Проводити звуковий аналіз допомагають картинки-схеми. Картинка допомагає тримати в пам'яті слово-назву, а схема – визначити кількість звуків у ньому. За допомогою указки дитина послідовно промовляє і відшукує потрібний звук на схемі. В міру оволодіння звуковим аналізом вихователь знімає картинки, залишає лише схеми та фішки, а потім поступово змінюються і схеми, діти викладають фішками слово на столі, з в кінці занять з підготовчою групою проводять звуковий аналіз простих слів без опори на наочність.

- **Робота по навчанню звукового аналізу слів має таку послідовність:** розглядання картинки і називання її;
- повільне промовляння слова-назви вихователем з інтонаційним виділенням кожного звука;
- аналогічна вимова слова дітьми;
- фіксація уваги на тому, що слово складається зі звуків; розглядання схеми звукового аналізу слова; (спочатку вихователь виконує це на дошці, діти – у себе на столах).

Починаючи приблизно з третього заняття можна пропонувати дітям завдання на співставлення звукового складу проаналізованих слів (знаходження однакових і різних звуків), вимову звука відповідно з його порядковим номером у слові («промов третій звук»), пригадування слів. Важливо показати дітям, що всі звуки в словах розташовані і промовляються в певній послідовності, якщо її змінити, то зміниться або зникне значення слова (рис – сир).

Діти шостого року життя не лише на слух відтворюють той чи інший звук, а й вчаться давати його характеристику за суттєвою ознакою (наприклад: «Звуки, при вимові яких повітря проходить вільно, йому нічого не заважає (ні губи, ні зуби, ні язик), називаються голосними звуками»). Вся робота по звуковому аналізу слів повинна проводитись на фоні злитої їх вимови.

У старшій групі діти засвоюють елементарні відомості про речення: наша мова складається з речень, речення – зі слів, в реченні може бути різна кількість слів. Словом ми називаємо, слово має значення, смисл, а в реченні щось повідомляємо. Слова в реченні промовляють послідовно, одне за одним. Робота над реченням, як і над звуковим аналізом слів, проводиться протягом усього навчання; на кожному занятті з грамоти і на окремих заняттях з розвитку мови; При ознайомленні з реченням використовують різноманітні прийоми навчання: промовляння речення дітьми, послідовне називання слів у реченні, підрахунок кількості, слів у реченні, визначення місця кожного слова в реченні, називання кожного слова окремо, плескання в долоні по мірі промовляння слів, удари м'ячем об підлогу (по кількості слів у реченні), викладання лічильного матеріалу (по кількості слів у реченні), «живі сценки» (одна дитина виконує дію, інша складає про неї речення), самостійне складання речень з певною кількістю слів, викладання речень із картонних смужок, що позначають слова, графічне зображення структури речення на дошці, на аркуші паперу

У російській і українській мовах одиницею читання є склад. Ось чому до навчання дітей читання їх необхідно практично познайомити зі складовою структурою слова. Розрізняють склади закриті, які закінчуються приголосним звуком (ам, тут), і відкриті, які закінчуються голосним (ма, бо, чу). Елементи відкритого складу характеризуються найбільшою злитістю. Як свідчать передовий педагогічний досвід і наукові дослідження, у дітей старшої групи можуть і повинні бути сформовані такі уявлення про складову структуру слова: слова поділяються на склади (частини); в слові може бути один і кілька складів; якщо в слові два, три склади і більше, то вони слідуєть один за одним; у складі один, два звуки і більше; у кожному складі є голосний звук; скільки голосних звуків у слові, стільки в ньому і складів; одні склади вимовляються протяжно, інші швидко, уривчасто; один склад у слові вимовляється голосніше, він наголошений.

Послідовність введення слів з різною складовою структурою визначається рекомендаціями лінгвістів і психологів. Спочатку пропонуються слова, що складаються з двох, потім – з трьох відкритих складів, пізніше – з одного закритого складу, а вже потім – з кількох різних складів (гу-си, ма-ши-на, сом, вік-но).

Практика показує, що робота над складовою структурою слова потребує тривалого вправління і поєднується з роботою над реченням, звуковим аналізом. І чим більше на заняттях з грамоти буде вправ у складовому аналізі різноманітних слів, тим легше буде дітям оволодіти механізмом суцільного читання, а в майбутньому – і правописом.

При ознайомленні дітей із складами застосовують різноманітні прийоми: так, діти слухають, як вихователь промовляє слово по складах, потім разом з вихователем промовляють слово по частинах (складах), підраховують при цьому кількість дотиків підборіддя до руки, диригують (скільки змахів рукою, стільки складів), загинають пальці, ударяють м'ячем об підлогу. Потім вводиться графічне зображення складової структури слова – короткими лініями або прямокутниками.

До кінця навчального року діти повинні вміти це лише практичним шляхом поділити слово на склади, а й визначити їх за кількістю голосних звуків у слові. Після оволодіння навичками поділу слів на склади завдання ускладнюються. Дітям пропонують назвати слова з двох, трьох складів, змінити слово так, щоб в ньому стало три, два склади, вибрати з речення слова, які складаються з двох (трьох, одного) складів.

Після багаторазових вправ у складовому аналізі різноманітних слів вихователь знайомить дітей з наголошеним складом. Він пояснює, що склади в словах промовляються неоднаково, один з них більше виділяється голосом, промовляється голосніше і називається наголошеним. Шляхом практичних вправ діти вчаться чути і виділяти наголошений склад. Уміння дітей виділяти наголошений склад значною мірою залежить від розвитку фонематичного слуху, від уміння проводити складовий аналіз слів.

Велике значення має і поступовість у підборі матеріалу: спочатку даються двоскладові слова з наголосом на першому складі, потім – на другому, далі – змішані випадки і, нарешті, трискладові слова. Ознайомлення дітей з мовною дійсністю в дошкільному віці потребує багаторазового вправлення. Корисно, крім занять, проводити дидактичні ігри і вправи під час ігор, на прогулянці, в години прийому дітей.

Так, для закріплення навичок звукового аналізу можна використати такі ігри: «Порахуй звуки в слові », «Назви перший (другий, третій) звук», «Додай останній звук у слові», «Підбери слово з другим, третім звуком», «Пригадай слово з чотирьох звуків» та ін.; для удосконалення вміння аналізувати речення: «Хто придумає кінець, той і буде молодець», «Хто краще», «Підрахуй»; для закріплення знань складової структури: «Телеграф», «Закінчи слово», «Відгадай слово» та цілий ряд інших.